

ACADEMIA ROMÂNĂ
Școala de Studii Avansate a Academiei Române
Institutul de Istorie "Nicolae Iorga"

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

**BESTIARUL MEDIEVAL OCCIDENTAL, ÎNTRE REALITATE ȘI
TENTAȚIA FANTEZIEI**

CONDUCĂTOR DE DOCTORAT:
c.s., dr. Virgil Ionel Ciocîltan

DOCTORAND:
Parascan Silviu Andrei

Cuvinte cheie: bestiar, Fiziolog, miniatură, manuscris, estetică, imaginar, fantastic, bizar.

Un aspect deosebit de important pentru mentalitatea medievală îl constituie imaginea, componentă a gândirii simbolice. În acest context, memoria colectivă europeană medievală a dat naștere unor imagini și credințe autentice, izvorâte din realitățile spirituale profunde. Deși acestea se identifică în zona supranaturalului și a imaginarului, ele fac deseori corp comun cu realitatea vizibilă, suprimând granița dintre real și fantezie. Pentru cazul nostru, corpusul de imagini asupra cărora ne-am concentrat atenția îl constituie o serie de miniaturi din enciclopediile medievale de tip bestiar, realizate în Europa centrală, exponențiale fiind Anglia și Franța. De asemenea, perioada în care ne-am încadrat este cuprinsă între secolele al XI-lea și al XIV-lea. Majoritatea acestor imagini se regăsesc în colecțiile Bodleian Library (Oxford), Morgan Library (New York), Bibliotheque Nationale de France, dar și ale altor prestigioase instituții care au ales să digitizeze colecțiile de documente miniate, pentru a veni în sprijinul acestui tip de cercetare de nișă. Cu toate acestea, nu înseamnă că ne distanțăm complet de contextele culturale și imagistice anterioare, fundamente pentru tema prezentată.

În jurul acestor idei și imagini a luat naștere teza pe care o propun. Ea își legitimează contribuția la literatura de gen printr-o serie de motivații ce susțin cercetarea. Vom lua în considerare inițial abordarea interdisciplinară, axată pe analiza comparativă între imagine și text. În maniera propusă, asemenea abordare o regăsim prea puțin dezbătută în literatura de specialitate de la noi. Altminteri, în această categorie documentară abundă traduceri și abordări analitice literare, critice sau alte texte concentrate pe diverse teme de istorie socio-culturală. Așadar, contribuția personală în cadrul cercetării reiese din acest demers. Originalitatea lucrării este susținută de această tratare analitică menită să evidențieze elementele culturale de ordin supranatural, fantastic, bizar sau, în orice caz, de un arome absurd al datului natural. Acestea se interpun cu dezinvoltură în percepția colectivă asupra multora dintre animale. Astfel, zestrea zoomorfă din realitatea imediată este de cele mai multe ori încărcată de valențe simbolice, mistice sau bizare, ce constituie un veritabil deliciu intelectual în lectura subgenului literar-enciclopedic reprezentat de textele bestiarelor. Socotite pe baza scrierilor, dar mai cu seamă a imaginilor, aceste noțiuni mirabile constituie un teren suficient de puțin explorat în literatura autohtonă. Chiar dacă aceste surse de la baza bestiarelor medievale apusene au pătruns și în literatura română, ansamblurile miniaturale rămân în bună măsură neglijate.

Un alt argument în favoarea autenticității demersului constă în descifrarea unor relații ce justifică asocierea multora dintre reperele zoomorfe analizate. Acestea fundamentează legături stabilite pe diferite paliere. Aspectele enunțate alcătuiesc deci un fragmentarium al gândirii medievale simbolice, pliat pe imagini animaliere. Aceste simboluri erau frecvente în contextul vital din spațiul european analizat, ca și în alte locuri. Animalele erau prezente în cadrul vieții cotidiene,

comune tuturor categoriilor sociale. Frecvența lor era justificată și de statutul economic al feudalismului, care a făcut ca Europa acelor vremuri să-și bazeze economia pe agricultură. Figura zoomorfă s-a impus și ca un model în care omul să poată citi voința lui Dumnezeu în natura în care viețuiește. Aceste idei sunt însă niște moșteniri biblice dar și ale gândirii antice târzii creștine, responsabile pentru apariția textelor moralizatoare de la finele Antichității. Amintim aici *Fiziologul*, text îndrăgit și mult difuzat în Evul Mediu.

În al doilea capitol am optat pentru încadrarea cititorului în contextul instaurării Evului Mediu european, prin expunerea unei succinte istorii evenimentiale, ce reflectă totodată și diferențele de mentalitate dintre Apus și Orient. De asemenea, amintim că forța defensivă tot mai slabă a romanilor a stat la baza declinului Imperiului Roman de Apus. Odată cu prăbușirea sa din 476, putem vorbi despre instaurarea perioadei de mijloc.

Capitolul 2 *Evul Mediu, ultima etapă în evoluția gândirii* simbolice are ca punct de plecare contextul imediat următor oficializării Creștinismului și instaurarea unei vizuni profund spiritualizate a vieții medievale. Ascensiunea instituției ecleziiale ce a căpătat gradual control asupra gândirii a impus unele modele etice și estetice noi, opuse celei antice, deși se preiau de aici numeroase noțiuni. Am justificat astfel detalierea unor concepte ce legitimează noțiunile și conceptele de la baza esteticii medievale.

Din perspectivă filosofică, autenticitatea modului de a percepe frumosul, împreună cu diferite categorii estetice sunt tratate și corelate în capitolele 3 și 4. Între acestea, mirabilul, miraculosul și bizarul se împletesc cu alte categorii estetice care țin de o viziune mistică a naturii. Toate constituie și aspectele în jurul cărora am articulat prezenta cercetare, vizibile în operele literare și imagistice analizate.

Subcapitolul 4.3 dezbate concretizarea imaginarului dedicat bestiarului, prin intermediul imaginarului apocaliptic și a contextului ce a generat o astfel de viziune. Nenașterea enciclopediilor marchează un moment de maximă importanță pentru mentalitatea medievală și pentru formarea unui imaginar adecvat. Tradiția biblică, intens fructificată de Biserica apuseană, a contribuit din plin la concretizarea acestui imaginar de a percepe lumea și viața. Un asemenea context a favorizat apariția unei reacții în fața Apocalipsei, ce se apropia gradual. Tensiunea era susținută cu atât mai mult de starea conflictuală din Peninsula Iberică a veacului al VIII-lea. Invaziile și dominațiile popoarelor islamice din aceste zone condus la formarea artei mozarabe, apanajul unei comunități creștine izolate în munții Cantabriei. De acest context este legat *Comentariul la Apocalipsă* al călugărului Beatus din Liebana. Atitudinea sa reticentă în fața Islamului va cuprinde treptat mentalul colectiv. Miniaturile ulterioare ce vor însoți textul, deschid drumul miniaturii merovingiene, remarcabilă pentru letrinele de tip *entrelacs* și pentru ornamentația abundentă, în care întrezărim o multitudine de arătări montruose născocite. Apariția scrierilor dedicate monștrilor intercalați între alte creaturi

bizare cunoscute ca *Liber monstrorum* apar și se răspândesc între veacurile al VII-lea și al IX-lea, din spațiul insular britanic spre diverse zone ale Europei. Subcapitolele *Codicele mozarabe și imaginarul apocaliptic*, respectiv *Apocalipsul beatin și bestiarul unui univers imaginar creștin* mi-au dat prilejul unor studii care vizează arii științifice diferite. Remarcăm cu precădere geografia, care capătă la rândul său valențe simbolice. Tot acum ia naștere o categorie a bestiarelui mistic, maturizat abia începând cu secolele XI-XII.

Un alt aspect demn de menționat îl constituie debutul veacului al XII-lea. Acum asistăm la o deschidere spre cultura arabă, revalorificată, ceea ce constituie o noutate. Aceste aporturi oglindesc deschiderea orizonturilor culturale ale Europei medievale creștine. Treptat, valoarea științifică va lua locul celei religioase. Varietatea de noțiuni solide ce pătrund în domeniul naturalismului, anatomiei și mai ales în astronomie au adus schimbări menite să reevalueze atât modul de percepție asupra vieții, cât și a omului asupra propriei identități.

Capitolul al cincilea introduce treptat demersul analitic, printr-un studiu de caz dedicat colecției de bestiare iluminate de la Bodleyan Library, Oxford. Această etapă evidențiază importanța colecției digitizate, din care fac parte numeroase texte miniaturate, ce au constituit obiectul cercetării.

Capitolul al șaselea, *Miniatura între real și fantastic. Semn, simbol și realizare artistică* intră în abordarea analitică propriu zisă. Acesta constituie partea centrală a cercetării, în care ne-am propus inițial sublinierea evoluției și importanței acestui gen enciclopedic. În structurarea capitolului am optat pentru prezentarea unui număr limitat de animale, pe baza cărora am putut stabili relații de similitudine pe diverse paliere. De asemenea, am încercat să păstrez fidelitatea expunerii din majoritatea bestiarelor, deși în unele cazuri acest lucru a devenit dificil. Ulterior, pe baza analizei imagistice și literare, am constatat că gândirea simbolică se manifestă intens în jurul imaginilor deseori ireale și a conceptelor din textele moralizatoare ale bestiarelor. În Evul Mediu, acest gen de scriere pliat la început pe tradiția culturii antice, s-a dezvoltat prin contribuția unor autori medievali de primă mână, precum Pliniu cel Bătrân, Isidor de Sevilla, Vincent de Beauvais, Albert cel Mare Bernardus Silvestris, Bartholomaeus Anglicus sau alții, reprezentativi pentru cultura enciclopedică și teologică a vremii. După ce am parcurs aceste etape, am sesizat că interpretările formale și substanțiale pun în lumină un mod al memoriei colective de a percepe lumea mult mai bine susținut din punct de vedere al normelor și interpretărilor simbolice, decât la nivel formal. De pildă, pentru cazul nostru, o vietate reprezentată undeva ca un cal și altundeva ca bovină cu un corn în frunte, poate fi socotită în egală măsură, indiferent de realizare, un inorog. Pentru mintea medievală, încărcătura simbolică este cu mult mai precisă decât variațiile formale sub care acesta poate să apară.

Capitolul analitic se încheie cu o expunere comparativă a două mari colecții de bestiare: Bodleyan Library, Oxford și Morgan Library, New York. Ponderea surselor provenite din cele două mari biblioteci a făcut necesară o astfel de prezentare detaliată, cu accent pe avantajul documentar

oferit. Căutarea și corelarea aspectelor insolite pe filiera text-imagie deschide o poartă spre universul creativității, destul de frecvent marcat de astfel de excepții, iar canoanele de reprezentare sunt suprimate în multe dintre cazuri. Uneori fantezia și creativitatea ilustratorilor le dă prilejul de a se distanța destul de mult față de anumite reguli. Există între paginile bestiarelor destule referințe iconografice în acest sens: *ariciul* (Ms. M.81, fol. 10v, Morgan Library), *hiena* (Ms. Laud. Misc. 247, fol. 15v, Bodleyan Library), *aspida* (Ms. Sloane 1975, Fol. 43r.), *boul bonasus* (Ms. Ms. KB KA 16, fol. 47v, Kongelige Bibliothek), *dragonul* (Ms. Lat. 6838B, fol 30v, BNF) sau *unicornul* (Ms. Douce 167, fol4v, Ms. 254, fol. 17r, Fritzwilliam Museum). Astfel de variații imagistice remarcabile constituie aspecte ocazionale, puse în valoare prin artificii de asocieri rare. Deducem de aici că în pofida strictetii iconografice și a unei pretinse obediențe relaționale între text și imagine, miniaturistii înzestrați își asumau deseori un grad variat de libertate.

Ultimul capitol este dedicat reperelor zoomorfe ce apar în heraldică. Aici mi-am concentrat atenția asupra felului în care acest mod de a percepe lumea a dat naștere unui limbaj codificat, în slujba reafirmării sistemelor identitare. Pentru cercetarea propusă, imaginile zoomorfe constituie mobile heraldice apreciate. Acestea pătrund în limbajul stemelor grație zestrei culturale și spirituale cu care îndeosebi le-au înzestrat bestiarele, și alte surse adiacente. Între acestea, reprezentările fantastice apar mai rar decât în bestiare, fapt datorat raportul dintre cele născocite și cele cunoscute. Totuși, există câteva astfel de figuri himerice care apar frecvent și în heraldică. Grifonii, inorogii sau dragonii se reparcă de departe ca cele mai preferate figuri.

Pe parcursul cercetării am putut constatat că imaginarul bestiarului s-a întipărit în mentalul colectiv medieval în primul rând grație răspândirii a două mari surse de la finele Antichității. Este vorba despre *Istoria naturală* a lui Pliniu cel Bătrân (secolul I) și *Fiziologului* alexandrin anonim, text creștin de la granița secolelor III-IV. Aceste surse de mare notorietate au fost revizuite, reinterpretate sau adăugite începând cu Isidor din Sevilla (secolul al VII-lea). Opera isidoriană *Liber Etymologiae* a constituit la rândul ei bază pentru textele moralizatoare sau pretins științifice care apar în special după veacul al XII-lea. Ele sunt și cele care stau la baza bestiarelor, fie că vorbim despre simple înșiruiți de animale cu un caracter cvasi-științific (*Anglicus*), fie că vorbim despre texte în versuri cu destinație etică (*Ambrozie*, *Folieto*, *Beauvais*, *LeClerc*) sau amoroasă (*Fournval*). Acest gen s-a răspândit și în alte culturi din nordul și Estul Europei, ca de exemplu prin versiunea islandeză a *Fiziologului*, respectiv prin traduceri din greacă și mai târziu din slavonă.

Literatura română va cunoaște aceste texte abia din secolul al XVII-lea. Între ele se remarcă manuscrisele copiate Costea Dascălul din Brașov, Andronachi Berhecianul sau Serafim din Bistrița (care constituie și cea mai răspândită variantă românească de *Fiziolog*). Textele amintite aveau un amplu caracter moral și mai ales pedagogic, după cum este cazul manuscrisului compilat al lui Costea Dascălul din Șchei.

Din perspectiva artelor vizuale, concluzionăm că zestrea miniaturală a bestiarelor a ajuns la noi prin tâlcuiri, dar și prin contactul dintre meșterii zugravi străini și autohtoni. Aceste schimburi de idei, cunoștințe și viziuni au dat naștere unor decodificări plastice de mare rafinament. De exemplu, în pictura mănăstirilor din nordul Moldovei, desfășurarea bestiarelui pictat și tălmăcit pe baza unor relații semiotice, ascunse la prima vedere, probează certe reflectări ale naturilor expuse în capitolul analitic. Privitor la genul miniaturii, acesta este caracteristic în special perioadei medievale. După a doua jumătate a secolului XV va intra în declin, fapt datorat apariției tiparului, în 1455. Imaginea miniaturală în tehnicile tradiționale își va estompa importanța inițială și nu va mai îndeplini aceleași funcții hermeneutice și estetice.

Bibliografie selectivă

Surse

Aelianus, *De Natura Animalium. Varia historia, epistole et fragmenta*. Coord. Rudolph Hercher. Ambrosio Firmin Didot, Paris, 1858

Albertus Magnus, *Speculum astronomiae* în Paola Zambelli, *The Speculum astronomiae and its enigma : astrology, theology, and science in Albertus Magnus and his contemporaries*. Kluwer Academic, Dordrecht, Boston, 1992

Anton de Padova, *Sermones*, trad. Paul Spilsbury. Critical Latin Edition. Centro degli Studi Antoniani, Padova, Italia 1979

Aristotel, *De partibus animalium*, trad. William Ogle, Clarendon Press, Oxford, 1911

Augustin de Hipona, *Opera Omnia, IV. Contra academicilor/Despre ordine/Despre cantitatea sufletului*, ediție bilingvă, Dacia, Cluj-Napoca, 2002

Bartholomaeus Anglicus, *De proprietatibus Rerum* în *Mediaeval Lore from Bartholomew Anglicus*, Trad. Robert Steele, 1905

Bartholomaeus Anglicus, *De proprietatibus rerum*. Trad. Baudouin van den Abeele, Brepols Publishers, Turnhout, 2007

Biblia, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2010

Bonaventura de Bagnoregio, *Itinerariul minții spre Dumnezeu*, I, VII. Trad. F. R. Hariga, Polirom, Iași, 2012

Brunetto Latini, *Il Tesoretto*, edizione di riferimento *Rizzoli*, Einaudi, Milano, 1985

Ctesias, *Indica* în Nichols, Andrew *The Complete Fragments Of Ctesias Of Cnidus: Translation And Commentary With An Introduction*. University Of Florida, 2008

Dionisie Pseudo Areopagitul, *Ierarhia cerească* în *Opere Complete*. Trad. Dumitru Stăniloiaie, Paideia, București, 1996

Fiziologul latin B/ Bestiarul iubirii. Trad. Anca Crivăț, Ediție bilingvă. Polirom, 2006

Gaius Solinus, *Collectanea rerum memorabilium*, trad. Th. Mommsen, Berolini apud Weidmannos, 1845

Gervaise, *Bestiaire*. Ediție îngrijită și comentată de Paul Meyer în Romania, *Revue de l'Etude des Langues et des Littératures Romanes*, Paris, 1872.

Guillaume le Clerc, *Bestiaire divin* în *Das Tierbuch des Normannischen Dichters Guillaume le Clerc*. Trad Dr. Robert Reinisch. Leipzig

Guillaume le Clerc, *Bestiaire divin* în G. Bianciotto, *Bestiaires du Moyen Age*, Stock, Paris, 1980

Herodot, *Istorii*, Trad. George Rawlinson în *Herodotus, Histories*, Roman Roads Media, 2013

Hugo de Folieto, *Aviarium* în *Aviarium; Bestiarium; Moral treatises* Yale University Library, Beinecke Rare Book and Manuscript Library

Hugo de Folieto, *De avibus* în Willene B. Clark, *Medieval Book of Birds: Hugh of Fouilloy's Aviarium*, Center for Medieval and Early Renaissance Studies, New York, 1992

Isidor de Sevilla, *Etimologii*. Trad. Anca Crivăț, Polirom, Iași, 2014

Velculescu, Cătălina, *Proloage. Fiziolog. Alexăndria. Cosmografii. Școala Agatonia, București, 2018*

Lucanus, *De bello civili (Pharsalia)*, trad. J. D. Duff, William Heinemann Ltd., Londra/Massachussets Harvard University Press, Cambridge, 1962

Philippe de Thaon, *Livre des creatures. The Bestiary of Philippe de Thaon*, editat de Thomas L. Wright, London Chapman&Hall, Londra, 1845

Physiologus latinus rec. B, Editions preliminaires versio B, F. J. Carmody, Paris 1939

Pierre de Beauvais, *Bestiaire* în Craig Baker, *Le bestiaire: version longue attribuée à Pierre de Beauvais*, Champion, Paris, 2010.

Richard de Fournival, *Bestiarul amoros*. Trad. Anca Crivăț, Polirom, Iași, 2006

Theobaldus, *Physiologus. A Metrical Bestiary Of Twelve Chapters By Bishop Theobald*, trad. Alan Wood Rendell, John & Edward Bumpus, Ltd., Londra, 1928

Toma din Aquino, *Summa Theologiae*, I, trad. Alexander Baumgarten (coord.), Cristian Bejan, Andrei Bereschi, Gabriel Chindea, Marcela Ciortea, Emanuel Grosu, Laura Maftעי, Mihai Maga, Adrian Muraru, Laura-Maria Popoviciu, Vasile Rus, Delia Savinescu, Wilhelm Tauwinkl, Polirom, Iași, 2009

William Caxton, *Myrroure of the Worlde*. Early English Text Socyety. Extra Series CX.

Literatură de specialitate

Arnheim, Rudolf, *Arta și percepția vizuală: o psihologie a văzului creator*, Polirom, Iași, 2011

Baltrusaitis, Jurgis, *Evul Mediu fantastic*, Meridiane, București, 1987

Cartianu, Virginia, *Miniatura irlandeză*, Ed. Meridiane, 1986

Cartianu, Virginia, *Miniatura medievală în Anglia*, Ed. Meridiane, 1989

Cartianu, Virginia, *Miniatura spaniolă*, Ed. Meridiane, 1986

Căzan, Ileana, *Imaginar și simbol în heraldica medievală*, Silex, București, 1996

Cernovodeanu, Dan, *Știința și arta heraldică în România*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1977

Curley, Michael J., *Physiologus*, Austin, University of Texas Press, Texas, 1979

Debra Hassig, *Marginal Bestiaries în Animals and the Symbolic in Medieval Art and Literature*, I. a. J. R. Houwen (ed.), Egbert Forsten, Groningen, 1997

Eco, Umberto, *Istoria Urâtului*, RAO, 2015

Fossier, Robert, *Oamenii Evului Mediu*, Artemis, București, 2011

- Goff, Jacques le (coord.), *Omniul medieval*, Polirom, Iași, 1999
- Haller, Karen, *Psihologia culorilor*, trad. Ines Hristea, Baroque Books&Arts, 2019
- Heidegger, Martin, *Originea operei de artă*, ediția a II-a, Humanitas, București, 2011
- James, M. R., *The Bestiary* (1928), O.M., Litt.D., F.B.A., F.S.A., Provost of Eton College, 2003
- Lauchert, Friedrich, *Geschichte des Physiologus*, Karl J. Truebner, Strassbourg, 1889
- Marrou, Henri-Irénée *Biserica în antichitatea târzie (303-604)*, trad. Roxana Mareș, Universitas-Teora, București, 1999
- McCulloch, Florence, *Medieval Latin and French Bestiaries*, North Carolina University Press, Chapel Hill, 1960
- Panofsky, Erwin, *Artă și semnificație*, Meridiane, București, 1980
- Pastoureau, Michel, *Albastru. Istoria unei culori*, Cartier, Chișinău, 2006
- Pastoureau, Michel, *Negru. Istoria unei culori*, Cartier, Chișinău, 2012
- Pastoureau, Michel, *Roșu. Istoria unei culori*, Cartier, Chișinău, 2006
- Pastoureau, Michel, *O istorie simbolică a Evului Mediu*, Trad. Emil Galaicu-Păun, Cartier, Chișinău, 2004
- Rosenkrantz, Karl, *O estetică a urâtului*, Meridiane, 1984
- Seyler, Gustav, *Geschichte der Heraldik. Geschichte der Heraldik. (Wappenwesen, Wappenkunst, Wappenwissenschaft)*, Bauer & Raspe, Neustadt an die Aisch, 1970
- Seymour, M. C., *Bartholomaeus Angelicus and His Encyclopaedia*, Variorum, 1992
- Tatarkiewicz, Wladyslaw, *Istoria celor șase noțiuni*, Meridiane, București, 1981
- Tatarkiewicz, Wladyslaw, *Istoria esteticii, II*, Meridiane, 1978
- Umberto Eco, *Scrieri despre gândirea medievală*, Polirom, Iași, 2016

Velculescu, Cătălina, Guruianu, V., *Fiziolog bestiar*. Ediție cu un excurs de Manuela Anton, Cavaliotti, București, 2001.

Studii și articole

Bamford, Cristopher, *The voice of the eagle : John Scotus Eriugena's Homily on the prologue to the Gospel of St. John*, Lindisfarne Books, Hudson, New York, 2000

Breiner, Laurence A., *The Career of the Cockatrice*. Isis, vol. 70, No. 1/1979

Brooke-Little, *Boutell's Heraldry*. Frederick Warne LTD, Londra, 1978

Cizewski, Wanda, *Reading the World as Scripture: Hugh of St. Victor's „De Tribus Diebus”*, Florilegium IX, 1987

Dines, Ilya, *A French modeled English bestiary: Wormsley Library MS BM 3747*

Druce, G. C., *Journal of the Royal Archaeological Institute*, 76/ 1919

Duzer, Chet van, Dines, Ilya, *The Only Mappamundi in a Bestiary Context: Cambridge MS Fitzwilliam 254 în Imago Mundi*, Vol. 58, Part 1:7–22, 2006. Imago Mundi Ltd. ISSN 0308-5694

Fossier, Robert, *Enfance de l'Europe. Xe -XIIIe siècles. Aspects économiques et sociaux. II : Structures et problèmes* în *Revue belge de philologie et d'histoire*, tome 63, fasc. 2, *Histoire médiévale, moderne et contemporaine*, 1985

Franklin-Brown, Mary, *Reading the world: encyclopedic writing in the scholastic age*. Chicago/London: The University of Chicago Press, 2012

Hamel, Christopher de, *A History of Illuminated Manuscripts*, Phaidon Press, Londra, 1997

Tullio, Gregory, *Il teatro della natura. The Theatre of Nature*, Micrologus IV, 1996

Walker Vadillo, Monica, *From the bestiary to the margins: animal lessons on motherhood and sexuality in the book of hours of queen Charlotte of Savoy*, 2018.

Dicționare

Dicționarul Explicativ al Limbii Române, ediția a II-a revăzută și adăugită, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2016

Durrant, Jonnathan, Bailey, Michael D., *Historical Dictionary of Witchcraft*, Scarecrow Press Inc., Plymouth, Anglia

Goff, Jacques le, Schmitt, Jean-Claude, *Dicționar tematic al Evului Mediu occidental*, Polirom, 2002.

Surse digitale și web:

Ambrozie, *Hexameron*, VI în *Documenta Catholica Omnia*, publicat la https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0339-0397__Ambrosius__Hexameron_Libri_Sex__LT.pdf.html

<http://www.bestiary.ca>, consultat la 6.11.2019

<http://gallica.bnf.fr>

Isidor din Sevilla, *Sententiarum libri III* <https://www.thelatinlibrary.com/isidore/sententiae1.shtml>

Parker, James, *A Glossary of Terms Used in Heraldry* (1894)

<https://www.heraldsnet.org/saitou/parker/index.htm>, consultat la 19.08.2019

Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D1%3Achapter%3Ddedication>

Vincent de Beauvais, *Speculum naturale. Legenda Aurea*, Strasbourg, 1485 în

<https://www.loc.gov/resource/rbctos.2017gen00381v1/?st=gallery>

Wackett, Jayne, *Animal or vegetable? The strange case of the Barnacle Goose* în

<https://www.canterbury-cathedral.org/heritage/archives/picture-this/the-strange-case-of-the-barnacle-goose/> din 5.10.2017.

Imagini

Bodleian Library, Oxford

MS. Ashmole 1462, Bodleian Library Oxford

MS. Ashmole 1511, Bodleian Library Oxford

MS. Bodley 533, , Bodleian Library Oxford

MS. Bodley 602 , Bodleian Library Oxford

MS. Bodley 764, Bodleian Library Oxford

MS. Bodley 912, Bodleyan Library Oxford
MS. Canon. Ital. 38, Bodleyan Library Oxford
MS. Douce 132, Bodleyan Library Oxford
MS. Douce 151, Bodleyan Library Oxford
MS. Douce 167, Bodleyan Library Oxford
MS. Douce 366, , Bodleyan Library Oxford
MS. Douce 88, Bodleyan Library Oxford
MS. e Mus. 136, Bodleyan Library Oxford
MS. Lat. misc. e. 86, Bodleyan Library Oxford
MS. Laud Misc. 247, Bodleyan Library Oxford
MS. Lyell 71, Bodleyan Library Oxford
MS. Douce 308, Bodleyan Library Oxford.

Morgan Library, New York

MS. M.397, Morgan Library, New York
MS. M.832, Morgan Library, New York
MS. M.81, MS. M.459 Morgan Library, New York
MS. M.814, Morgan Library, New York
MS. M.890 Morgan Library, New York
MS.40 Morgan Library, New York

British Library, Londra

MS Arundel 292, British Library, Londra
MS Sloane 278, British Library, Londra
MS. Harley 4751, British Library, Londra
MS. Harley 3244, British Library, Londra

Armoriale

Armorialul *Segar* (sec. XIII), Anglia, sec. al XVII-lea

Armorialul din Zürich, Elveția (probabil St. Gallen), secolul al XIV-lea. Schweizerisches Nationalmuseum Zürich

Armorialul *Herald* (Fitzwilliam), Anglia, finele secolului al XIII-lea

Armorialul *Wijnbergen*, Franța, sec. al XIII-lea

Codex Manesse (*Große Heidelberger Liederhandschrift*). Cod. Pal. germ. 848, Zurich, Elveția. Secolul al XIV-lea

MS. Douce 180 (The Douce Apocalypse), Anglia, a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Bodleian Library, Oxford

MS. Harley 6149

Privilegium Imperatori. Spania, 1148, Hispanic Society din New York

Stuttgarter Liederhandschrift (Walther von der Vogelweide). Germania, secolul al XIV-lea, Württembergische Landesbibliothek Stuttgart.